

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Психолого-правова деонтологія»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема 2 Синтезована модель психологічної та юридичної деонтології

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л.О.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Психологічна деонтологія.
2. Юридична деонтологія.
3. Модель психолого-юридичної деонтології.

Рекомендована література:

Основна

1. Бандурка О. М. Професійна етика працівників міліції: навч. посібник. Харків: ХНУВС, 2011. 262 с. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/nav4_lit/P4060146.pdf
2. Гапотій В. Д., Мінкова О. Г. Юридична деонтологія: навч. посіб. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. 146 с. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/4583/1/Начальний%20посібник%20Юридична%20деонтологія%202017.pdf>
3. Ухач В. З. Юридична деонтологія і професійна етика: навч. посіб. Тернопіль: Вектор, 2015. 335 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/20178/1/JDPE_2015.pdf
4. Юридична деонтологія (альбомсхем) : навч. пос. / уклад. О.М. Пасько, В.О. Криволапчук, О.М. Цільмак – Одеса : ОДУВС, 2009. – 84 с. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/>

Додаткова

5. Пендюра М. М., Дручек О. В. Юридична деонтологія: навч. посіб. Київ: НАВС, 2014. 169 с.
6. Спиця Н. В. Деонтологія в медицині. Навч.-метод. посіб. Запоріжжя: ЗДМУ, 2017. 60 с.
7. Шевченко Л. О., Чепіга Л. П. Практична психологія. Харків: Константа, 2018. 192 с.
8. Шевченко Ю. М. Педагогічна деонтологія: навч.-метод. посіб. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2018. 130 с.
9. Юридична деонтологія. Методичні вказівки до семінарських занять для бакалаврів денної форми навчання спеціальності 081 «Право». Луцьк: Луцький НТУ, 2017. 20 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

10. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
11. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Текст лекції

1. Психологічна деонтологія.

Психологічна деонтологія – наука про професійну поведінку психолога, про його обов'язок. Змістом психологічної деонтології є система морально-етичних норм і принципів, необхідних психологові для виконання своїх професійних обов'язків. Ключовими етичними категоріями психологічної деонтології є: обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність, гуманність, демократичність, повага, співчуття.

Функції психологічної деонтології. психологічна деонтологія, як і будь-яка наука, виконує певні функції, а саме:

- науково-теоретичну, що забезпечує сутність професійного обов'язку психолога, його деонтологічної готовності, виховання деонтологічних якостей тощо;

- аксіологічну функцію, що передбачає вивчення і формування ціннісних орієнтацій психолога у контексті стійких норм моральної свідомості та поведінки;

- конструктивно-технічну, що забезпечує розробку механізму реалізації виконання професійного обов'язку психологами, створення сприятливого морально-психологічного клімату в ході взаємодії психологами з клієнтами, методів і форм роботи з психологічної допомоги клієнту, не завдаючи шкоди його фізичному і психічному здоров'ю;

- прогностичну, що формує перспективи розвитку психологічної деонтології, її окремих напрямів, де привертає увагу поява і розвиток нових напрямів.

Етика професійної діяльності стосується кількох напрямків, що обов'язково необхідно знати практичному психологу.

I. Застосування певних методик, методів і технологій – велика проблема, яка породжує низку інших:

- 1) застосування невалідизованих, неадаптованих методів і методик;

- 2) психологи часто використовують методи та методики, з якими вони погано ознайомлені. Світова практика свідчить, що спочатку людина має навчитися користуватися методикою (діагностичною або тренінговою). Потім дістати дозвіл на її застосування в практичній роботі (сертифікат чи свідоцтво), і тільки після цього впроваджувати чи застосовувати цю методику. В Україні є чимало людей, які називають себе психологами, пройшовши один клієнтський тренінг і старанно занотувавши його перебіг. Як тренери, вони самі проводять тренінги, хоча розуміють, що такого робити не можна, але, на жаль, свідомо порушують етичні засади;

- 3) інформування клієнта про результати проведеної роботи: у багатьох випадках цього взагалі не роблять; клієнту подають інформацію недоступну, він не уявляє, що з нею робити; часто цю інформацію надають не тільки клієнту, а й людям, яких ця проблема не стосується.

Так відбувається витікання інформації і фактично порушуються права та свобода людини. Хоча треба пам'ятати, що в законодавстві України існують статті про відшкодування моральних збитків, яких було завдано клієнту. Останній може подати позов до суду через невиконання психологом своїх обов'язків і попросити відшкодувати моральні збитки.

II. Взаємодія психолога із замовниками, керівництвом, державними органами влади, правоохоронними органами. Звичайно, існують ситуації, коли психолог порушує права і свободи клієнта. Але в нашому законодавстві існують статті, які не передбачають презумпції психологічної таємниці чи анонімності. І психолог зобов'язаний повідомляти про певні типи злочинів відповідні правоохоронні органи. Часто психолог не є експертом чи людиною,

яка проводить діагностику, а суддею чи особою, яка фактично формує адміністративне рішення. Це неприпустимо, це грубе порушення етичних вимог діяльності психолога.

III. Проблема професійного спілкування (взаємодії). Ця проблема часто виникає у співтоваристві психологів. Сьогодні немає корпоративної солідарності, єдності, – це однозначно погано. Це погіршує імідж психології та психологів, зокрема. До того ж, дуже часто один професіонал принижує перед клієнтом гідність і професіоналізм іншого фахівця. Проблему професійної деонтології варто розпочинати розв'язувати саме з останньої проблеми. Кожен спеціаліст-психолог обов'язково має оволодіти всім арсеналом знань про етичні умови, етичні засади своєї професійної діяльності.

Для того щоб вихід з подібних проблемних ситуацій був ефективним й оптимальним, психологові необхідно пам'ятати наступне:

- насамперед, психолог повинен забезпечити безпеку свого клієнта, його психічного й фізичного благополуччя, а також подбати про безпеку й благополуччя інших людей;

- якщо рішення даної проблеми неможливе без заподіяння шкоди якій-небудь зі сторін, психолог повинен продумати варіант, при якому збиток буде мінімальний;

- психологові треба у всіх суперечливих питаннях довести до відома зацікавлених осіб основні принципи професійного кодексу й необхідність його дотримання. Наприклад, у випадку, коли наказ, прохання або запит керівника підприємства, співробітником якого є психолог, суперечить нормам професійної етики, насамперед, варто роз'яснити питання, що стосується професійних принципів, пов'язаних з ними обмежень, відповідальності психолога, його ролі й обов'язків;

- якщо є можливість, перш ніж прийняти остаточне рішення, необхідно проконсультуватися з іншими психологами, добре обізнаними щодо етичних проблем. Наприклад, у тому разі, коли психолог розповідає про зроблені або плановані злочини, то, не сповістивши про це владі, порушує одну зі статей кримінального кодексу; з іншого боку, виконання громадянського обов'язку неминуче спричиняє недотримання права клієнта на конфіденційність;

- психолог несе повну відповідальність за те рішення, що він прийме, і за можливі наслідки даного рішення.

Досвід роботи практичних психологів дозволяє виділити й описати десять якостей роботи кваліфікованого психолога, які істотно відрізняють його професійну діяльність від роботи некваліфікованого психолога.

1. Цілі психологічної допомоги.

Кваліфікований психолог орієнтує клієнта в його цілях, дає людині можливість знайти максимально можливе число варіантів поведінки. Він розглядає свого клієнта і його цілі як цілі потенційно культурно-продуктивної особистості, тобто особистості, здатної до життя, що володіє почуттям перспективи. Іншими словами кваліфікований психолог розглядає цілі психологічної допомоги як нові можливості клієнта, які він повинен виявити у взаємодії з ним.

Некваліфікований психолог переслідує свої цілі, використовуючи клієнта для реалізації своїх схильностей. Наприклад, психолог може демонструвати клієнтові свою винятковість як носія професії, підкреслюючи постійно свою компетентність як психолога. Або буде дискредитувати всі висловлення клієнта своїми судженнями, які спрямовані на знецінювання переживань клієнта.

2. Відгуки або реакції практичного психолога в ситуації професійної діяльності.

Кваліфікований психолог може знайти безліч реакцій – вербальних і невербальних – на широкий спектр ситуацій і проблем.

Некваліфікований психолог володіє типовим стилем поведінки, не має адекватного відгуку відносно ситуації, схильний фіксуватися на одному або декількох відгуках.

Кваліфікований психолог, реагуючи на ситуацію, уникає оцінних суджень із приводу дій клієнта. Для некваліфікованого психолога існують шаблонні оцінки дій клієнта.

3. Світогляд (концепції) практичного психолога.

Кваліфікований психолог розуміє складність предмета свого дослідження й впливу на індивідуальність людини, розуміє неможливість опису й дослідження його в рамках однієї концепції, тому прагне зрозуміти й використовувати в роботі безліч концепцій.

Некваліфікований психолог не має ясної концепції, не рефлексує на предмет своєї практичної діяльності, обмежує свою роботу рамками однієї концепції, часто положення цієї концепції йому не зрозуміле.

4. Культурна продуктивність практичного психолога.

Кваліфікований психолог здатний до вироблення безлічі думок, слів і моделей поведінки у своїй культурі й рамках інших культур. Його індивідуальна й культурна емпатія, спостережливість є основою для культурної продуктивності. Це дозволяє йому приєднатися до світу клієнта і йти разом з ним по шляху вирішення проблеми. Це дозволяє кваліфікованому психологові знайти розуміння життєвого шляху, відмінного від власного.

Некваліфікований психолог здатний працювати тільки в рамках однієї культури, що він розуміє через утримування своєї Я-концепції, себе; свою культурну продуктивність некваліфікований психолог розглядає як прояв загальнокультурної норми, стандартного поведіння.

5. Конфіденційність у роботі кваліфікованого психолога є завжди. Він чітко рефлексує на утримання психологічної інформації і її значення для клієнта. Він може й повинен проводити чітке розмежування замовника психологічної інформації, клієнта й користувача психологічної інформації.

Кваліфікований психолог розуміє міру відповідальності всіх учасників ситуації його професійної діяльності й володіє юридичними нормами регуляції відповідальності.

Некваліфікований психолог порушує правило конфіденційності, схильний до поширення психологічної інформації, не піклується про її зберігання й передачу.

6. Обмеження в діяльності практичного психолога.

Кваліфікований психолог постійно рефлексує на змісті своєї професійної діяльності, реально оцінює свої можливості й рівень кваліфікації, розуміє й приймає обмеження своїх можливостей, проводить спільну роботу з колегами й представниками суміжних професій – психіатрами, терапевтами, психоневрологами.

Некваліфікований психолог працює без обмежень, береться за будь-яку проблему, будь-який метод без необхідної професійної рефлексії на ситуацію його застосування. Він не бажає працювати з іншими професіоналами, орієнтуючись тільки на свої переживання, свою Я-концепцію як джерело психологічної інформації й критерій її вірогідності.

Кваліфікований психолог розуміє, що його реакція впливає на клієнта й навпаки – реакції клієнта впливають на нього самого. Він усвідомлює цей вплив і у взаємодії із клієнтом його спеціально виділяє, фіксуючи як свої почуття, думки, бажання й можливості, так і почуття, думки, бажання й можливості клієнта. Кваліфікований психолог робить це шляхом переказу переживань клієнта, у вигляді відкритих і закритих питань.

Для некваліфікованого психолога характерна відсутність розуміння міжособистісного впливу, він схильний бачити в діях клієнта відбиття своїх прямих впливів.

8. Людська гідність в роботі практичного психолога є самоцінністю.

Для кваліфікованого психолога повага гідності клієнта є аксіомою, що визначає його чесність у спілкуванні із клієнтом при одержанні, використанні й передачі йому психологічної інформації.

Для некваліфікованого психолога неповажне, навіть образливе відношення до клієнта не є предметом професійної рефлексії, він схильний приписувати своїй професії сверхзначимість, що дозволяє ставитися до інших людей з позиції зверху.

9. Узагальнена теорія в роботі кваліфікованого психолога займає особливе місце. Це узагальнені наукові знання, на дотримання яких він активно рефлексує у ході своєї роботи, постійно освоює нові теорії й підходи. На їх основі кваліфікований психолог створює й розвиває власну концепцію психологічної допомоги.

Некваліфікований психолог прив'язаний до одного підходу, не думає про альтернативи, у нього завжди оцінене, практичне відношення до будь-яких можливих точок зору. Він відкидає їх, орієнтуючись на відомий йому підхід, інакше кажучи, узагальнена теорія не є для нього його особистим способом мислення, що він міг би й хотів би вдосконалювати.

10. Відношення до узагальненої теорії кваліфікованого психолога характеризується тим, що він розглядає теорію як відбиття реальності, він бачить у ній манеру мислення, що впливає з його культурної й статевої приналежності. Він розуміє, що в будь-якій теорії є предмет і способи його опису; якщо предмет для всіх дослідників один, то способи його опису, аналізу, узагальнення для всіх авторів будуть різними.

Некваліфікований психолог ігнорує способи мислення авторів різних теорій, не виділяє предмета теорії й способу мислення авторів. Для нього немає

проблеми співвідношень своєї теорії й теорії інших авторів.

Опис вищенаведених якостей професійної діяльності практичного психолога дозволяють стверджувати, що у кваліфікованого психолога принципово відмінна від некваліфікованого психолога вихідна точка в розумінні й одержанні психологічної інформації про клієнта. Позиція кваліфікованого психолога заснована на професійній рефлексії, позиція некваліфікованого психолога заснована на його Я-концепції.

Це розходження позицій можна зафіксувати у вигляді наступних узагальнених формул: $ПКП = (\text{узагальнена теорія; Я-психолог; Я-концепція})$, де ПКП – позиція кваліфікованого психолога, що визначає його рефлексію на узагальнену теорію, його відношення до своєї професії й рефлексією на утримання Я-концепції, тобто постійної напруги, що вимагає точності професійної дії для надання ефективної психологічної допомоги. Тоді як позиція некваліфікованого психолога (ПНП) може бути описана у вигляді такої формули: $ПНК = (\text{Я-психолог; Я-концепція})$, де утримування взаємодії із клієнтом визначається відношенням до професії й утримуванням Я-концепції практичного психолога.

Висновок. Психологом може бути особа, що має спеціальну психологічну освіту, підтверджену державним дипломом і яка представляє науково-дослідну, навчальну, виробничу, медичну, кооперативну або іншу організацію. Специфіка діяльності практичного психолога визначає важливість і необхідність дотримання принципів, основою яких є відповідальність і зобов'язання в професійних взаєминах з іншими людьми.

2. Юридична деонтологія.

Юридична деонтологія – це галузь юридичної науки і навчальна дисципліна, що являє собою узагальнену систему знань про юридичну практичну діяльність, а також кодекс фахового поведіння юриста, оптимальну збірку правил дозволяючого, забороняючого, зобов'язуючого і рекомендаційного характеру, які повинен опанувати юрист і керуватися ними у стосунках, що виникають під час виконання своїх службових (посадових) повноважень.

Дозволяючі норми у своєму тексті містять слова «має право», «може» (суддя має право займатися педагогічною діяльністю).

Забороняючі – «не може», «не повинен» (адвокат не може використовувати конфіденційну інформацію у своїх інтересах).

Зобов'язуючі – «зобов'язаний», «повинен додержуватися» (слідчий не повинен брати участь у страйках).

Рекомендаційні – «повинен» у розумінні «бажано» або «доцільно утриматися» (суддя повинен утримуватися від фінансових і ділових стосунків, що можуть кинути «тінь» на його неупередженість, перешкоджувати належному виконанню судових обов'язків).

Деонтологія (від грец. «deon» – долг, обов'язок і «logos» – вчення) – це теорія дослідження належного. Початком юридичної деонтології є етика: обов'язок особи поводитися відповідно до соціальних законів, що

установлюються через мораль. Юридична деонтологія виділилася в окрему галузь знань у процесі розвитку правової етики. Проте, вона не тотожна з нею. Юридична деонтологія, з одного боку, є стрижнем, «серцевиною» правової етики, а з другого - значно ширшою за змістом, тому що поряд з морально-етичною культурою містить в собі тісно пов'язані з нею інші грані культури юриста як особи. Тобто юридична деонтологія лише частково збігається з правовою етикою, не поглинаючи її предмет і методи. Вона є певним вступом до неї як до спеціальної науки і навчальної дисципліни, користувачем її як джерелом, з якого черпає деонтологічні норми. Змістом юридичної деонтології є як норми, не забезпечені юридичними санкціями (етичні, естетичні та ін.), так і норми, що встановлюють юридичну відповідальність за невиконання приписів, закріплених у службових документах і нормативних актах (правові).

О. Скакун зазначає, що юридична деонтологія – це галузь юридичної науки і навчальна дисципліна, яка є узагальненою системою знань про юридичну практичну діяльність і кодекс професійної поведінки юриста, тобто про оптимальний звід правил дозволяючого, зобов'язуючого і рекомендаційного характеру, якими повинен оволодіти юрист і керуватися ними у відносинах, що виникають при виконанні службових (посадових) повноважень.

С. Гусарєв, О. Тихомиров вважають, що юридична деонтологія розкриває зміст та взаємозв'язок таких соціальних явищ, як юридична наука та юридична практика, визначає її функції, виходячи з норм та принципів суспільної моралі, формує систему вимог професійного та особистого порядку, висвітлює етичний бік діяльності юриста, враховуючи спеціалізацію юридичної професії.

У тлумаченні поняття «юридична деонтологія» намітилися такі підходи:

– вузький – наука про застосування загальних і спеціальних норм моралі в специфічних умовах практичної діяльності юристів;

– широкий – наука, що поряд із моральними аналізує вимоги (нормативи) психологічного, політичного, правового, морального, естетичного, інформаційного характеру, які пред'являються до фахової культури юристів.

Юридична деонтологія не може обмежуватися вивченням професійної моралі. Вона повинна з'єднувати в одну систему взаємозалежні аспекти (психологічні, політичні, правові, економічні, екологічні, моральні, естетичні та ін.) формування професійних і особистих якостей-достоїнств юриста. Без наявності цих якостей-достоїнств юрист не може відбутися як професіонал, спроможний усвідомлено і кваліфіковано виконувати свої обов'язки.

Деонтологія юриста – це цілісність, в якій не можна механічно відокремити психологічне, політичне, моральне й естетичне від юридичного, бо можливо лише виділити психологічні, політичні, моральні, естетичні, інформаційні підсистеми культури особи юриста, що перебувають у розвитку, зв'язку і гармонії. Професійний обов'язок юриста, відповідальність за виконання професійних повноважень – основні морально-правові цінності професії, її канони. Вони знаходяться в центрі уваги вивчення деонтології.

Предметом науки «юридична деонтологія» є юридична теорія і наука, завдання, функції та структура юриспруденції; система моральних вимог, що

визначають засади професійної діяльності юриста; нормативна частина професійної діяльності юристів (право, мораль, релігія, традиції, звичаї, корпоративні норми тощо), система юридичної освіти (професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації); деонтологічні вимоги до особистості юриста (моральні, професійні, ділові); практична діяльність юристів.

Під предметом юридичної деонтології як навчальної дисципліни треба розуміти систему професійних знань про складний комплекс філософсько-правових та організаційних заходів стосовно оволодіння майбутнім юристом (студентом, курсантом, слухачем) принципів юридичної діяльності, набуття ним ґрунтовних морально-ділових якостей, для подальшого виконання своїх функціональних обов'язків у практичних підрозділах (відомствах) у точній відповідності до закону з метою реалізації завдань і функцій системи державних та недержавних організацій, його відповідальності.

Мета юридичної деонтології: системно розкрити сутність професійної діяльності; виробити в стінах ВУЗу основні установки на якісне, ґрунтовне вивчення юридичних дисциплін, на розвиток професійних вмінь та навичок; визначити стандарти, якими повинен відповідати кожен юрист практик, зокрема випускник юридичної навчальної установи; ознайомити з видами професій юриста і розкрити характер юридичної практичної діяльності.

Задачі юридичної деонтології:

- навчальна дисципліна має ввести майбутнього юриста у зміст своєї спеціальності;
- сприяти гуманізації юридичної діяльності, виключити формальне прикладання знань при наданні професійно-правових послуг;
- визначити шляхи підвищення престижу юридичної професії;
- надати загальне уявлення про деонтологічні засади, норми, вміння та навички, які він повинен опанувати, аби відповідати своєму професійному призначенню;
- розкрити ступінь залучення юриста в політичну та інші сфери соціального життя країни, орієнтувати на можливі обмеження в ступені і формах участі юриста в політиці;
- навчити своєчасно виявляти і усувати деформації в юридичній практиці;
- виявити значення міжнародних норм професійної діяльності юриста для вітчизняної юридичної практики;
- стимулювати юриста до активності в підвищенні рівня правової культури суспільства та ін.

Особливість юридичної деонтології полягає в тому, що вона характеризує юриспруденцію крізь призму юридичної професії і діяльності юриста як особи. Під час здійснення професійних обов'язків юрист постійно зіштовхується з необхідністю вирішувати (а часом у лічені хвилини) складні проблеми, за якими стоять життя і честь людей. Прийняття юридичних рішень вимагає від професіонала-юриста великої напруги моральних сил, мобілізації досвіду і знань, глибокого розуміння ступеня відповідальності перед клієнтом, колективом, в якому він працює, перед суспільством. Юрист не може обмежуватися в своїй діяльності тільки настановами закону, оскільки в законі

неможливо передбачити всі без винятку ситуації, в які він може потрапити. Тому поряд із законом діяльність і поведінка всіх представників юридичної професії регулюється деонтологічними (етичними) нормами.

В необхідній мірі (у залежності від фаху) юрист зобов'язаний опанувати системою дозвільних, зобов'язальних, заборонних і рекомендаційних норм психології, політики, етики, естетики, економіки, інформатики. Це та сума культурних цінностей (регулятивів), що разом із правовою культурою повинна забезпечити ефективність і надійність виконання професійного обов'язку.

Охоплення юридичною деонтологією широкого кола питань дозволяє виділити в її межах наступні частини.

Загальна деонтологія – розглядає особливості юридичної практичної діяльності і визначає основні нормативи культури юриста, що відповідають стандарту його професіоналізму. Вона формує систему вимог, які пред'являються до юриста: особи (психологічна культура), учасника політичного життя (політична культура), спеціаліста (професійно-правова культура), носія високих моральних принципів (моральна культура), володаря естетичних смаків (естетична і художня культура) та ін. Ці вимоги складають професійну культуру юриста. Хоча професійна культура багато в чому збігається з поняттям правової культури (це обумовлено правовою сферою професійної діяльності юриста), їх не можна ототожнювати. Юрист зобов'язаний мати більшу систему якостей, чим вимагає правова культура. Для здійснення своїх професійних обов'язків він повинен не тільки мати знання в галузі права, але й орієнтуватися в політичних проблемах суспільства, розбиратися в психології ділового спілкування, дотримуватися професійної таємниці, уміти логічно і красиво викладати свої думки, зі смаком вдягатися і тощо.

У загальній деонтології з урахуванням особливостей кожної юридичної професії дається їх опис (професіограми юридичних професій).

Нормативна деонтологія визначає й обґрунтовує соціальні нормативні приписи – моральні, політичні, естетичні, правові та інші рекомендації, дозволи, заборони та зобов'язання (веління, імперативи), запропоновані для юриста будь-якої професії (про правила поведінки, норми спілкування, тактику взаємодії як з колегами, так і з клієнтами тощо).

Нормативи культури служать головним способом регуляції професійної поведінки юриста. Вони містяться в нормативно-правових актах держави, деонтологічних і етичних правилах, розроблених і прийнятих різними національними і міжнародними юридичними співтовариствами (адвокатів, нотаріусів, судців і т.ін).

Спеціальна деонтологія освітлює специфічні аспекти належної поведінки окремих юридичних професій і фахів – адвоката, прокурора, слідчого, нотаріуса або працівника певного відомства. Наприклад, можна говорити про деонтологію адвоката, судді, нотаріуса, працівника прокуратури, державного виконавця, працівника МВС, працівника податкової міліції та ін. Спеціальна деонтологія вивчає не всі в єдності, а окремі юридичні професії, враховує їх особливості.

Юридична деонтологія як галузь наукового знання має свій предмет, методи, ціль, завдання і функції дослідження.

Предмет юридичної деонтології – це система правил: нормрекомендацій і норм-зобов'язань, норм-заборон і норм-дозволів (психічних, правових, політичних, моральних естетичних, інформаційних), які в сукупності визначають соціально-правовий режим професійного спілкування юриста з колегами і клієнтами, його професійну поведінку в процесі практичної юридичної діяльності. Правовий режим професійного спілкування юриста – це атмосфера взаємовідносин по лінії «юристгромадянин», що розкривається в особливих психологічних, моральних, правових та інших зв'язках: юрист – клієнти, юрист – колеги, юрист – родичі клієнта.

Юридична деонтологія є узагальненням деонтологічних стандартів поведінки й основних принципів професійної діяльності юриста, що ґрунтуються на вимогах Конституції, чинного законодавства України, конкретизуються у кодексах етики, правилах поведінки і дисциплінарних статутах, інших службових документах окремих професійних груп юристів і морально зобов'язують дотримуватися викладених у них норм під час здійснення своєї професійної діяльності. Це стосується правових норм та інших нормативів соціальної культури (політичної моральної, естетичної, інформаційної та ін.), що мають дозвільний, зобов'язальний, заборонний і рекомендаційний характер.

Професійна поведінка юриста повинна бути деонтологічною, багатогранно якісною, що відповідає нормам права й іншим нормативам культури: нормам-рекомендаціям і нормам-зобов'язанням, нормам-заборонам і нормам-дозволам.

У соціальну діяльність юрист втягується з його суб'єктивним світом почуттів, переживань, прагнень, уявою мислення, моральних оцінок. Під час професійно-правової роботи юрист керується міркуванням юридичного характеру, спирається на знання соціальних норм (моралі, звичаїв, політики, естетики) і виробляє ставлення до тих соціальних цінностей (правових, політичних, моральних, естетичних та ін.), що захищаються цими нормами.

Поведінка юриста виявляється в культурі професійного мислення, вмінні на науковій основі організувати свою працю, майстерності спілкування, спроможності оцінювати і переоцінювати професійний досвід, аналізувати власні можливості і помилки, приймати правильне рішення, орієнтуватися в психологічних і моральних особливостях клієнта, створювати сприятливий для справи психологічний клімат у колективі, естетично оформляти документи і своє робоче місце, ефективно використовувати інформаційні системи і багато чого іншого. Специфіка професійної поведінки юриста обумовлена, крім юридичного мислення, рівнем кваліфікації, стилем керівництва, особливостями юридичної практики, компетентністю, періодичною атестацією, дисциплінарною відповідальністю тощо.

Розмаїтість варіантів поведінки юриста в практичній діяльності не піддається перерахуванню. Під впливом певних нормативних приписів і конкретних життєвих ситуацій, у яких він опиняється, його поведінка щораз є неповторною, «разовою». Проте, вона в усіх випадках має бути

деонтологічною, тобто заснованою на правилах конкретно-зобов'язального, дозволяючого, заборонного і рекомендаційного характеру, які складають нормативну основу стандарту його культури. Професійна поведінка ґрунтується на:

1) володінні мистецтвом спілкування, тобто вмінні створювати морально-психологічну атмосферу досягнення найбільш сприятливого результату в спілкуванні з колегами і клієнтами;

2) володінні мудрістю прийняття правильного і своєчасного рішення щодо розглядуваної справи;

3) вмінні оформити прийняте рішення відповідно до правил юридичної техніки й естетики, тобто належним чином, і домогтися його виконання.

Завжди, коли того потребують обставини, юрист зобов'язаний викликати на допомогу своїх колег – старших і більш досвідчених товаришів, не виявляти безґрунтовної самовпевненості, тому що це може негативно відбитися на долі клієнта. Важливо, щоб у колективі склалася така обстановка, коли юрист міг бути упевнений, що його старший колега у разі необхідності завжди прийде йому на допомогу з порадою, участю і зробить це доброзичливо, без «закидів» і приниження гідності того, хто до нього звернувся. Колективність, почуття ліктя, готовність прийти на допомогу іншому – цінні якості співдружності юристів.

Чималу значимість набуває удосконалення форм послідовності в роботі юристів різноманітних фахів, тобто форм зв'язку, що полягає в зберіганні і використанні досягнутих результатів, позитивному досвіді. Ефективність послідовності може забезпечуватися лише за умов, якщо в основі взаємовідносин спеціалістів (всіх ланок і рівнів) будуть лежати не формальні, а справді творчі, зацікавлені, вільні від суб'єктивізму стиль, форми і методи, засновані на гнучкій тактиці, суть якої полягає в турботі про людину. Це, в свою чергу, викликає необхідність звернути серйозну увагу на впровадження в юридичні співтовариства деонтологічних норм і принципів.

Основні джерела вивчення юридичної деонтології умовно можна об'єднати у такі групи:

1) кодекси національних об'єднань (корпорацій) юристів – етичні або деонтологічні кодекси (правила поведінки) професійних груп юристів, що чинні в Україні;

2) кодекси міжнародних об'єднань юристів – етичні або деонтологічні кодекси (правила поведінки) професійних груп юристів, які затверджені як міжнародні стандарти;

3) національне законодавство – закони та підзаконні нормативно-правові акти, в тій частині, де містяться нормативні приписи етичного (деонтологічного) змісту.

Юридична деонтологія тісно пов'язана з такими суспільними дисциплінами як етика, соціальна психологія, політологія, філософія, логіка, інформатика. Вона є пропедевтичною, загальнопідготовчою дисципліною, вступом до юридичної практики, створює теоретичні основи для прикладних юридичних дисциплін. Юридична деонтологія тісно пов'язана з

теоретикоісторичними (теорія держави і права, історія держави і права України, історія держави і права зарубіжних країн, римське право) та галузевими (цивільним, трудовим, кримінальним, адміністративним, конституційним правом) та іншими юридичними дисциплінами.

Отже, юридична деонтологія – це філософсько-правова наука про пізнання юристом сутності внутрішнього імперативу службового обов'язку, який створює передумови для формування особистісних норм його професійної поведінки і мотиви їхнього вибору з метою формування внутрішнього переконання, встановлення об'єктивної істини та прийняття справедливого правового рішення.

Етапи розвитку юридичної деонтології як науки тісно пов'язані з передумовами її появи. Виділення етапів є умовним, їх кількість може бути різною, все залежить від критерію, покладеного у підставу розрізнення таких 8 етапів. Відомо, що кожна професія створювала і створює свою деонтологію. На розвиток юридичної деонтології істотний вплив зробила медична деонтологія, яка зародилася в античні часи. Початок їй покладено «клятвою» Гіппократа, що містить принципи і правила, котрі регламентують діяльність лікаря. А в XX-XXI ст. медична деонтологія стала одним із розділів медичної науки, присвячених вивченню ролі психологічних, етичних і інших соціальних вимог до діяльності медичних працівників з метою досягнення максимальної користі в лікуванні та профілактиці хвороб, оздоровленні і продовженні життя людини.

Перший етап розвитку юридичної деонтології, що виразився в уявленнях про те, якою повинна бути юридична діяльність, відноситься до часів Стародавнього Риму і пов'язаний з іменами класиків юриспруденції (Гай, Ульпіан, Модестин, Папініан). Вони бачили зміст юридичної діяльності в трьох її складових: *agere* – керувати юридичними діями сторін; *cavere* – складати формули документів; *respondere* – давати поради, консультації.

Та й сам термін «юриспруденція» виник у Стародавньому Римі в кінці IV – на початку III ст. до н. є. (лат. *jurisprudentia* – знання права). Діяльність провідних юристів Стародавнього Риму істотно вплинула на подальші покоління юристів країн Західної Європи в плані формування професійних якостей, навичок і установок. Проте терміном «юрист» тоді ще не називалися фахівці у галузі права. Він використовувався для позначення багатьох явищ правового характеру – права, сукупності законів, справедливості тощо.

В міру ускладнення соціального життя, розвитку моральності і етичної культури, суспільство передавало накопичуваний обсяг різних видів діяльності, що регулюють їх життя і забезпечують цю регуляцію (особливо при вирішенні конфліктів), спеціально виділеним і професійно підготовленим людям. Поступово в усіх країнах світу йшов процес становлення, а потім організаційного і методичного оформлення професійної юридичної освіти. Перші університети, що виникли в XII-XIII ст. у Болоньї, Падуї, Кембриджі, Саламанки, Парижі, мали юридичні факультети, де готувалися юристи з урахуванням обсягу і змісту правових робіт і послуг у даному суспільстві. Вже в середньовіччі від терміну «*jurist*, який, як і в давнину, уживався в різних значеннях, з'явилося слово «*jurista*».

Другий етап розвитку юридичної деонтології пов'язаний з періодом розвитку буржуазних відносин і формуванням світського, юридичного світогляду (XVII-XVIII ст.), коли юридична практика змінюється, розширюється її зміст, з'являються нові форми і засоби здійснення. Властива юридичному світогляду буржуазії ідеалізація права як основи суспільства і держави багато в чому сприяла формуванню інтересу до юридичної професії. Накопичений досвід у державах Західної Європи став одним з важливих етапів розвитку деонтологічних якостей вітчизняного юриста. Тоді ж у Росії при Петрі I (XVIII ст.) запроваджено в ужиток термін «юрист», запозичений з Німеччини («jurist»), як похідний від середньолатинського «jurista».

Деонтологічні вимоги пред'являлися до випускників юридичних факультетів університетів дореволюційної Росії і України, які функціонували з 60-х р.р. XIX ст. Випускники юридичних факультетів, в основному, йшли на службу в державницький корпус (судді, прокурори, слідчі, нотаріуси) і в юрисконсультські частини казенних і комерційних установ. Багато хто з них обирав «вільну» професію адвоката. Принципи і норми деонтології залежали від рівня соціально-економічного розвитку, від суспільно-політичного ладу, способу життя, менталітету народу, його національних і релігійних традицій. Деонтологія завжди була органічно вплетена в систему духовної культури.

Третій етап розвитку юридичної деонтології припадає на початок XX століття і пов'язаний з оформленням перших документів про стандарти юридичної професії (зокрема відомостей з питань юридичної деонтології).

Відомо, що тільки в результаті набуття фахової правосвідомості професія досягає якісних найвищих характеристик, що відрізняють її від роду занять. Ці якісні характеристики виявляються в здатності професії до саморегулювання. Завдяки прагненню до впорядкування відносин усередині професії відбувається внесення її регулюючої дії в суспільне життя. Здатність до саморегулювання втілюється в ідеях, принципах, методах, умовах і порядку регулювання професії. Сформовані правила оформляються в єдиний документ, що приводить їх до одноманітності. Положення таких документів стають корпоративно-нормативними (нормативами культури юриста) і набувають значення професійних стандартів, тобто розповсюджуються на всіх представників професії, вимагають підпорядкування і забезпечуються заходами примусу. Саме ці документи служать офіційними джерелами юридичної деонтології, їх можна назвати актами про корпоративні нормистандарти, що пред'являються до юридичної професії, про нормативи культури юриста.

Усвідомлення необхідності регулювання юридичної професії, а значить і досягнення її цілісності, відбулося не відразу. Значний внесок у процес визрівання права професії на саморегулювання і визначення корпоративних нормативів культури юриста внесли американські судді Джорж Шарсвуд, котрий опублікував 1854 р. курс лекцій «Професійна етика», і Давид Гофман, який в 1856 р. включив п'ятдесят рішень в «Курс правових досліджень». Їх напрацювання були використані при складанні Першого професійного кодексу, прийнятого Американською Правовою Асоціацією (АВА) в 1908 р. під назвою «Канони професійної Етики». Положення «Канонів» стали деонтологічними

стандартами, які забезпечували, з одного боку, цілісність професії, а з іншою – довіру до юридичної професії з боку суспільства.

Регулювання юридичної практики в США, як і раніше, здійснює АВА за допомогою: 1) розробки етичних кодексів (професійних стандартів), які стають законодавчою базою штатів у цьому питанні; 2) винесення резолюцій (рішень) з різних аспектів адвокатської практики, де найзначнішими є роз'яснення з питань професійної етики. Ці роз'яснення не володіють нормативною силою, проте, виступають «переконливою інстанцією», тобто є своєрідними деонтологічними нормами-рекомендаціями. У 1967 р. АВА видала «Погляди на професійну етику», в 1984 р. – «Формальні і неформальні погляди на етику» (2 томи) та інші.

Четвертий етап розвитку юридичної деонтології пов'язаний з міжнародною уніфікацією вимог, що пред'являються до юристів, виходом за національні рамки, появою міжнародних стандартів у професійно-юридичній діяльності (з 80-х р.р. XX ст., початок XXI ст.). З'явилися європейський деонтологічний кодекс, міжнародні стандарти незалежності юридичної професії, міжнародні кодекси етики та ін. (Резолюція 690 (1979) «Про прийняття Декларації про поліцію», прийнята Парламентською Асамблеєю 8 травня 1979 року, Європейський кодекс поліцейської етики.- Рекомендація R (2001) 10E 19 вересня 2001 року тощо).

Важливі аспекти проблеми, які допомагають осмислити юридичну науку та юридичну практику, наблизитися до розуміння професійної юридичної діяльності, зокрема:

- право, законність – це інститути соціального життя, що тісно пов'язані з суспільною мораллю, вони втілюють її ідеали та принципи. Здійснення правових норм багато у чому залежить від моральної озброєності суддів, прокурорів, працівників міліції, від дотримання ними вимог професійної етики;
- специфіка юридичної роботи містить у собі потенційну небезпеку професійної деградації особи, що проявляється в актах бюрократизму, формалізму, втрати самоконтролю, відповідального ставлення до справи, в прояві грубості, нелюдності тощо;
- робота юриста прямо впливає на долі людей, на їх взаємовідносини, що є фактором, який споріднює професію юриста з професією лікаря.

3. Модель психолого-юридичної деонтології.

Роль деонтологічних знань у підготовці психологів:

- дає змогу скласти загальне уявлення майбутніх правників про сферу юридичної діяльності;
- виховує почуття справедливості, відповідальності, патріотизму, гордості за обрану професію;
- орієнтує мислення на систему соціальних цінностей, в основі якої знаходиться ідея (принцип) людиноцентризму;
- допомагає студентській молоді здійснити свій професійно-орієнтаційний вибір відповідно до існуючої системи спеціальностей;
- формує навички та уміння щодо засвоєння правових знань, вироблення

власної позиції щодо конкретних життєвих ситуацій та відповідної мотивації для прийняття юридично значущого рішення;

- здійснює виховний вплив на свідомість шляхом формування системи правових цінностей;

- дозволяє правильно оцінювати життєву ситуацію і приймати морально виважене та юридично обґрунтоване рішення.

Деонтологічна підготовка передбачає сформованість деонтологічної компетентності, що є однією із необхідних складових професійної компетентності психолога.

Деонтологічна компетентність психолога має свою структуру, що представлена гармонійним поєднанням таких компонентів, як:

- мотиваційна сфера (сформованість ціннісного ставлення до професійної поведінки психолога, інтерес до опанування деонтологічними знаннями, вміннями і навичками у професійній діяльності, мотивація розвитку суб'єктності й креативності, задоволеність професійною діяльністю; сформованість професійно ціннісних якостей);

- когнітивна сфера (теоретичні знання у галузі психологічної деонтології про нормативну поведінку психолога в ситуаціях ризику, конфлікту, морального вибору та відповідальність психолога з позицій належного, психологічного обов'язку; норми, принципи, вимоги, що висуваються до поведінки й особистості психолога у сфері його професійної діяльності; нормативні документи, що регламентують поведінку психолога);

- діяльнісна сфера (стратегії здійснення нормативної поведінки в певних ситуаціях практичної діяльності психолога, вміння та навички, технології вирішення складних ситуацій);

- рефлексивна сфера (рефлексія процесу та результату професійної поведінки психолога).

Зміст психолого-правової деонтології полягає у тому, що вона є одним із способів формування деонтологічних правил поведінки психолога, суть яких полягає у формуванні внутрішнього службового обов'язку.

Психолого-правова деонтологія – це своєрідна енциклопедія для психолога, шлях до високої професійної майстерності. Завдання психолого-правової деонтології полягає у тому, щоб дати здобувачам знання з етичних норм психологічної практики; ознайомити з деонтологічними і моральними принципами в державах Західної Європи; сформувати уявлення про професійну культуру психологів, її основні елементи (моральну, естетичну культуру поведінки); показати найбільш гострі моральні проблеми психологічної діяльності, причини моральних та професійних конфліктів; ознайомити зі специфікою майбутньої професії; виховати гідного патріота своєї держави, фахівця з моральними якостями.

Ознаки психолого-правової деонтології як науки:

- є суспільною наукою, оскільки вивчає діяльність психолога в суспільстві; його взаємодію з клієнтами, які представляють різні соціальні групи; служить меті врегулювання суспільних відносин правовими засобами. Під час здійснення професійних повноважень психолог постійно стикається з

необхідністю вирішувати (а деколи в лічені хвилини) складні проблеми, за якими стоїть життя і честь людей. Ухвалення психологічних рішень вимагає від професіонала великої напруги моральних сил, мобілізації досвіду і знань, глибокого розуміння ступеня відповідальності перед клієнтом, перед суспільством;

– є юридичною наукою, оскільки джерелами її вивчення є не тільки етичні стандарти, що містяться в деонтологічних і етичних правилах, розроблених і прийнятих різними національними і міжнародними юридичними співтовариствами (адвокатів, нотаріусів, суддів і т. д.), але і нормативні акти, що офіційно закріплюють спеціальний правовий статус юристів – службових і посадових осіб. Останні, як правило, визначають напрямок формування правової культури адвоката, прокурора, слідчого, оперативного працівника, нотаріуса або працівника певного відомства. Звідси впливає можливість проникнути в глибини тієї або іншої юридичної спеціальності, розкрити їх особливості і вести мову про деонтологію адвоката, судді, нотаріуса, працівника прокуратури, державного виконавця, працівника фіскальної поліції, міліції (поліції) тощо;

– є нормативною наукою, оскільки визначає і обґрунтовує соціальні нормативні приписи – етичні, правові та інші рекомендації, дозволи, заборони і зобов'язання (веління, імперативи), що пред'являються до психолога будь-якої професії – про правила поведінки, норми спілкування, тактику взаємодії як з колегами, так і з клієнтами тощо. Ці правила поведінки не індивідуалізовані, розраховані на необмежене число аналогічних ситуацій, що виникають в ході юридичної діяльності. Нормативи культури служать головним способом регуляції професійної поведінки психолога;

– є інтегрованою і разом з тим цілісною наукою, в якій не можна механічно відокремити психологічне, політичне, етичне і естетичне від юридичного, можливо лише виділити психологічну, політичну, етичну, естетичну, економічну, екологічну, інформаційну підсистеми культури особи юриста, які знаходяться в розвитку, зв'язку і гармонії. Психолог не може обмежуватися в своїй діяльності тільки приписами закону, оскільки в законі неможливо передбачити всі без винятку ситуації, в які він може потрапити. Тому разом із законом психолог зобов'язаний оволодіти в необхідній мірі (залежно від спеціальності) системою дозволяючих, зобов'язуючих, забороняючих і рекомендаційних норм психології, політики, етики, естетики, економіки, інформатики. Це та сума культурних цінностей, яка разом з правовою культурою повинна забезпечити ефективність і надійність виконання професійного обов'язку, створити нормативну модель психологічної практики;

– є прикладною (практичною) наукою, оскільки характеризує психологію через призму юридичної професії і практичної діяльності; визначає особливості практичної діяльності і встановлює основні нормативи культури психолога, що відповідають стандарту його професіоналізму;

– є антропологічно орієнтованою, гуманістичною наукою, що ставить у центр розгляду особу психолога, а також розкриває вплив професійної психологічної діяльності на психіку особи, її моральні якості, естетичні смаки.

Антропологічна спрямованість психолого-правової деонтології виражається в тому, що вона формує систему вимог, які пред'являються до психолога як: а) високоорганізованого індивіда (психологічна структура); б) учасника політичного життя (ідейно-політична суть); в) спеціаліста (професійний зміст); г) носія високих моральних принципів (етична основа); д) володаря стійких естетичних смаків (розуміння прекрасного) та ін. Вона пред'являє вимоги до психолога особистого характеру – володіти не тільки знаннями, але і умінням, розбиратися в психології ділового спілкування, дотримувати професійну таємницю, уміти доступно висловлювати свої думки, із смаком одягатися тощо.